

De waarden van sociaal-liberaal cultuurbeleid

Geert Drion Zijn er principiële verschillen tussen de sociaaldemocratische en de liberale denktradities over cultuurbeleid? Als cultuur wordt gezien als taal, dan lijkt een gezamenlijk vertrekpunt mogelijk. De traditionele tegenstellingen over de rol van de overheid kunnen dan meer praktisch worden benaderd. Nieuwe vormen van waardecreatie spelen daarbij een sleutelrol.

In mijn jeugd zag ik een documentaire over het Franse wolvenjongentje Victor dat zeven jaar in het bos heeft gewoond en spraakles krijgt. Ook na jaren liefdevolle aandacht komt hij niet verder dan het woord *lait*: steeds opnieuw, aandoenlijk jankend uitgesproken. Meer dan dat ene woord kon hij niet leren; zijn hersenen hadden een essentiële ontwikkelingsstap gemist.¹

Vanuit een sceptische positie kun je de vraag stellen of dat erg is. Misschien was Victor wel gelukkig in zijn bos. Misschien hebben zijn hersenen zich ontwikkeld op manieren die wij niet kunnen waarnemen. Misschien was hij een ‘edele wilde’ en komt zijn ongeluk niet voort uit zijn achtergebleven ontwikkeling, maar uit de omstandigheid dat ‘wij’ hem in absurde matrozenpakjes hijsen en hem dwingen om te ‘civiliseren’. Wat hij niet kent, kan hij ook niet missen; wie zijn wij om hem dat gemis op te leggen? Deze niet onbelangrijke vraag klinkt ook in allerlei

varianten door in debatten over emancipatie, cultuurrelativisme én cultuurbeleid.²

Positieve vrijheid

De vraag raakt aan de kern van wat Isaiah Berlin ‘positieve vrijheid’ noemt (Berlin 1958). Dat is het idee dat vrijheid (in de zin van niet gehinderd worden door externe beperkingen) pas waarde en betekenis krijgt in de levens van échte mensen, als zij hun vrijheid ook kunnen gebruiken. Om dat te kunnen is een bepaalde mate van autonomie nodig die op zijn beurt weer economische, culturele, geestelijke en materiële voorwaarden veronderstelt. Daarin schuilt een, veelbesproken, ideologisch dilemma. Want hoe ver mag (of moet) de overheid gaan om positieve vrijheid te bevorderen, om burgers te helpen om de vrijheid die zij hebben te leren gebruiken?

Dit speelt ook in de cultuurpolitiek en het cultuurbeleid: het scheidt de liberale van de

sociaaldemocratische bloedgroep. Waar liberalen de verantwoordelijkheid van de overheid benaderen vanuit een terughoudend ‘nee, tenzij’, zullen sociaaldemocraten eerder kiezen voor ‘ja, mits’. Hoe overbrugbaar – en hoe principieel – is deze kloof?

In het rapport *Manifestaties van de vrijheid des geestes* kiest de Teldersstichting, het wetenschappelijke bureau van de VVD, ten aanzien van het liberale ‘nee, tenzij’ een principiële koers: de liberale grondbeginselen van een neutrale en terughoudende overheid laten geen ruimte voor een instrumentele cultuurpolitiek, zo vindt de Teldersstichting, anders dan in het behoud van erfgoed en culturele tradities en in cultuureducatie. Een cultuurpolitiek gericht op het vergroten van positieve vrijheid moet volgens de Teldersstichting door liberalen worden verworpen (Hilvoorde et al. 2012, 104). Daarmee wordt de afstand tot de sociaaldemocratische denktraditie in een principieel daglicht gesteld.³ Dat is voor een nieuw sociaal-liberaal cultuurbeleid geen gunstige uitgangspositie.

Het primaat van cultuur

Er is wel wat af te dingen op de stellingname van de Teldersstichting. Maar ik zou hier iets anders naar voren willen brengen. Een punt dat niet zozeer ingaat op de argumentatie vóór of tegen de bemoeienis van de overheid; een punt dat bovendien de misschien ál te principieële standpunten daaromtrent omzeilt. Ik bedoel het primaat van cultuur. Daarin is een gemeenschappelijke grond te vinden voor de liberale en sociaaldemocratische denktradities en een aanknopingspunt voor een sociaal-liberaal cultuurbeleid.

Ik denk niet dat veel liberalen er principieel op tegen zijn om mensen in hun ontwikkeling tot autonomie te ondersteunen. Het bezwaar van liberalen tegen cultuurpolitiek als instrument zit vooral in het idee dat de staat zich niet inhoudelijk met de vorming van

autonome burgers mag bemoeien, omdat dit niet te verenigen is met wat nu juist de kern van die autonomie is: zélf kunnen bepalen wat de waarden zijn die je in je leven wilt nastreven.

Als dat waar is, dan ligt hier een onverwachte opening in de discussie, namelijk de notie dat het ‘zelf’ in essentie een culturele entiteit is. En dat, omgekeerd, cultuur niet anders is dan de levende uitwisseling tussen mensen, ieder vanuit hun eigen, unieke, maar

Waar liberalen de verantwoordelijkheid van de overheid benaderen vanuit een terughoudend ‘nee, tenzij’, zullen sociaaldemocraten eerder kiezen voor ‘ja, mits’

ten diepste culturele zelf. Zonder een geïnternaliseerde culturele context is een plaatsbepaling in die culturele context onmogelijk.

Elkaar meer woorden leren dan één

Zo beschouwd is de basisvraag van cultuurpolitiek: voelen wij verantwoordelijkheid voor het bevorderen van de rijkdom van het ‘gesprek’ dat cultuur nu eenmaal is en waarvan wij allemaal onderdeel zijn? Ik denk dat

wij, of we nu liberaal of sociaaldemocraat zijn, die vraag met ‘ja’ zullen beantwoorden; het is de moeite waard om elkaar meer woorden te leren dan één. Ik zie dit als eerste gemeenschappelijke vertrekpunt.

Daarmee is de kwestie van de rol van de overheid niet beslecht. We hebben alleen als uitgangspunt genomen dát het de moeite waard is om een rijke en gezonde culturele dynamiek te bevorderen, en niet zozeer hóé. We moeten de liberalen gelijk geven dat goede bedoelingen van de overheid hierin averechts kunnen werken. De voorbeelden daarvan hebben we in de wereldgeschiedenis gezien. Evengoed moeten we de sociaaldemocraten gelijk geven dat de invloed van de markt met zijn indringende culturele mechanismen verschrallend kan werken. Maar dit zijn in de eerste plaats praktische zaken. Ze worden pas principieel als je ze principieel wilt maken. Het idee is om dat voorlopig achterwege te laten en te zien waar dat ons brengt.

Zo kunnen we zoeken naar een sociaal-liberaal cultuurbeleid dat voorziet in een programma dat de culturele humus en dynamiek waar nodig is verrijkt, terwijl wordt vermeden dat de overheid zich begeeft in inhoudelijke interventies.

De betekenis van de kunsten

De gedachte is dat cultuur (opgevat als ‘taal’ van de samenleving in zijn rijkdom van gedeelde uitingsvormen, betekenissen en gelaagdheid) van waarde is voor de ontwikkeling van mensen. Welke rol spelen de kunsten daarin?

De filosoof en jurist Ronald Dworkin geeft aan dat de waarde van de kunsten vooral tot uiting komt in de specifieke, door de kunsten gebrachte verrijking van de culturele taal. Die verrijking komt volgens hem niet alleen ten goede aan de *happy few*, maar sijpelt ook door in de populaire onderlaag van culturele ervaringen en uitingen. Daarin ziet hij een

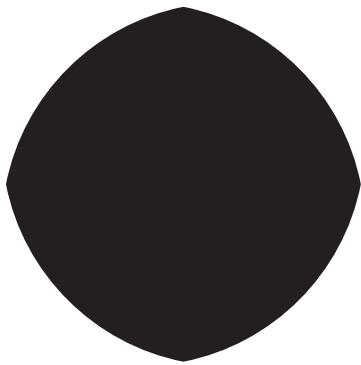
aanknopingspunt voor een zorgtaak van de overheid (Dworkin 1986, 229-230).⁴ De Teldersstichting heeft hierop commentaar geleverd en voert het werk van twee andere filosofen op: John Rawls en John Gray, die (net als Telders zelf) weliswaar oog hebben voor de intrinsieke waarde van kunst, maar geen aanknopingspunt bieden voor een liberale cultuurpolitiek (Hilvoorde et al. 2012, 22, 50).

Ik zou ervoor willen pleiten om het belang van de kunsten voor de cultuur (en daarmee dus voor de interne en externe context van de ontwikkeling van mensen) nog eenvoudiger, op meer alledaags ervaringsniveau te duiden. Want of je het nu mooi vindt of lelijk: een kunstwerk ‘vraagt’ iets van je wat in het gewone leven niet zo vaak voorkomt. De gebaande paden te verlaten, je stokpaardjes te negeren, je oordeel op te schorten en je zintuigen te openen. Het vraagt, met andere woorden, ‘interpreteer mij, ontdek mij en beleef mij, dat is de moeite waard’. Dat vraagt om een gok, een investering. En het is de essentiële voorwaarde voor contact.⁵

Vrijheid van de kunsten

Vrijheid is in die ‘kunst-eigen kwaliteit’ een essentiële factor. Dat benadrukt de Teldersstichting, die de eerste steen van haar redenering legt bij de ‘vrijheid des geestes’ om van daaruit te pleiten voor een terughoudende overheid. Maar het belang van vrijheid in de kunsten wordt ook door sociaaldemocraten naar voren gebracht, zij het vanuit een geheel andere invalshoek. Zij waarschuwen juist voor een te bepalende rol van de markt in het artistieke proces – en pleiten daarmee per saldo vóór een (voorwaardenscheppende) rol van de overheid (Kalma 2004).

We kunnen constateren dat deze standpunten een tegengestelde aanpak voorstellen, maar tegelijkertijd hetzelfde doel voor ogen hebben: de vrijheid van de kunsten te

kunstlicht

De publieke markt
verschenen op 23 mei

In elf artikelen gaan academici uit binnen- en buitenland in op de hedendaagse en historische achtergronden van de huidige situatie in het Nederlandse kunstlandschap: een grotere afhankelijkheid van particuliere partijen, die noopt tot een 'marktmentaliteit' zoals de overheid die zich de afgelopen tijd heeft aangemeten. We kunnen spreken van een 'publieke markt'.

De publieke markt bevat artikelen van Marina Aarts, Jelle van Baardewijk & Roel Griffioen, Angela Bartholomew, Mitha Budhyarto, Pascal Gielen, Berend Jan Langenberg, Suzanne Pennington de Jongh, Kallol Ray, Renée Steenberg, Olav Velthuis & Erica Coslor en Rieke Vos. Kunstenaarsbijdragen van Zachary Formwalt, Chloé Dierckx, Liesbeth Doms & Sarah Hendrickx en Ruben Pater.

beschermen. Hierin ligt een tweede aanknopingspunt voor een sociaal-liberale agenda voor cultuurbeleid.

Nieuwe vormen van waardecreatie

Een nieuw sociaal-liberaal cultuurbeleid kan zich baseren op de gemeenschappelijke grond tussen de liberale en sociaaldemocratische denktradities: het primaat van cultuur en de noodzakelijke vrijheid van de kunsten. Daarbij passen nieuwe vormen van samenwerking

Een nieuw sociaal-liberaal cultuurbeleid kan zich baseren op de gemeenschappelijke grond tussen hun denktradities: het primaat van cultuur en de noodzakelijke vrijheid van de kunsten

tussen overheid en samenleving. Vormen die recht doen aan zowel de kracht en de beperkingen van de markt, als aan de kracht en de beperkingen van de overheid.

Mark Moore heeft bepleit dat het creëren van publieke waarde meer is dan het bevorderen van ‘wat het publiek van waarde vindt’. Hij pleit voor nieuwe vormen van ‘co-creatie’ in de publieke sector waarin overheid, professionals en stakeholders samen meerwaarde genereren in het publieke

domein. Het gedachtegoed van Moore staat de laatste jaren in hernieuwde belangstelling, omdat het goede aanknopingspunten biedt om in tijden van bezuiniging toch positief, waardegericht beleid te kunnen vormgeven (Moore 1995; Bennington et al. 2011, 11 e.v.; Holden et al. 2012). In Nederland is, voor zover ik weet, de benadering van Moore ten aanzien van cultuurbeleid nog niet ver ontwikkeld (Bossert 2012).

In een co-creatie van publieke waarde kiest de overheid niet zozeer de rol van objectieve regisseur maar veeleer die van waardegerichte participant. Dat vraagt om een zelfbewuste overheid die weet welke waarden zij in het publieke domein wil stimuleren en die deze ook uitdraagt. Dit hoeft ten aanzien van cultuurbeleid niet in tegenspraak te zijn met de liberale uitgangspunten van een neutrale en terughoudende overheid, zolang die waarden zich richten op de verrijking van de culturele humus (als noodzakelijke voorwaarde voor het verwerven van autonomie) en de vrijheid van de kunsten.

Naar een sociaal-liberale agenda

Hoe zien de bouwstenen voor een dergelijk co-creërend sociaal-liberaal cultuurbeleid eruit? Ik zou de volgende suggesties willen doen:

- een infrastructuur die gericht is op het mogelijk maken van nieuwe vormen van maatschappelijk ondernemerschap, als coproductie tussen overheid, professionals en stakeholders;
- het kantelen van overheidsbemoediening: van productsubsiëring naar vormen van participatie in de voorwaardensfeer, in combinatie met de rol van marktpartij (in de ‘inkoop van maatschappelijke effecten’);
- een overheid die het belang van een rijke culturele humus en het belang van de vrijheid van de kunsten ruimhartig uitdraagt;

- waardecreërende (kunst)professionals die nieuwe vormen van maatschappelijk ondernemerschap ontwikkelen.

Cultuureducatie en talentontwikkeling

De uitwerking van een op waardecreatie gericht beleid is vermoedelijk per sector verschillend. Maar het is misschien verhelderend om hier het voorbeeld te schetsen van cultuureducatie en talentontwikkeling, een beleidsveld dat mij na aan het hart ligt en dat

Bezien vanuit de waarde van een rijke culturele humus, zijn cultuureducatie en talentontwikkeling een belangrijke schakel in het beleid

dringend nieuwe beleidsaandacht behoeft.

Bezien vanuit de waarde van een rijke culturele humus, waarin burgers participerend hun eigen leven vormgeven, zijn cultuureducatie en talentontwikkeling een belangrijke (en voor de hand liggende) schakel in het beleid. Een schakel die ook goed is te verbinden met zowel het liberale als het sociaaldemocratische gedachtegoed: zowel VVD als PvdA geeft aan dat cultuureducatie een belangrijke speerpunt moet zijn van het cultuurbeleid.

Maar de uitvoering van cultuureducatie en talentontwikkeling is in Nederland nog niet goed verankerd. De publieke waarden en het resultaat van cultuureducatie en talentontwikkeling zijn nog niet vastgesteld; er is nog geen duidelijke rolverdeling in de uitvoeringsketens; de beleidssectoren onderwijs en cultuur zijn nog niet precies op elkaar afgestemd, en een goede onderzoeksbasis die de uitkomst van beleid integraal kan volgen, ontbreekt.⁶

Om het beleidsveld langs de lijnen van waardecreatie handen en voeten te geven is dus een aantal specifieke, centrale maatregelen nodig, als voorwaarde om op lokaal niveau – co-creërend – tot waardecreatie te komen. De belangrijkste stappen zijn deze:

- formuleer wat cultuureducatie en talentontwikkeling in Nederland vermogen en wat daarin de rol van de kunsten is, want hierover bestaat nog te veel onduidelijkheid;
- neem de regie van de co-creatie, samenhang en maatschappelijk ondernemerschap in de verschillende uitvoeringsketens⁷;
- voorkom sluipende afbraak van de lokale infrastructuur en onderzoek hoe meer houvast kan worden geboden in de taakverdeling tussen de overheden;
- breng onderwijsbeleid en cultuurbeleid in elkaars verlengde.

Zo kan in dit versplinterde beleidsveld – waar de afstand tussen ambities en de lokale uitvoeringspraktijk op dit moment wel erg groot is – effectief waarde worden gecreëerd. In dát proces kunnen overheid en sector natuurlijke bondgenoten zijn.

Use it or lose it

Terug naar de kern van dit betoog. Een mens ontwikkelt zich niet solitair, in een bos, maar als onderdeel van een levende culturele context. Die culturele context bestaat op zijn beurt in de levende interactie van mensen die

Vanuit Emmeloord op weg naar dorp A.,
Noordoostpolder, 1944

De Uiterdijkenweg, Noordoostpolder, 1943

Op de Solex door de polder, Flevoland,
ongedateerd

Benzine laadstation bij de entree van het tijdelijke Lelystad, Oostelijk Flevoland, 1961

Geert Drion

is beleids- en organisatieadviseur
en was directeur in de sector
cultuureducatie

elk hun eigen culturele identiteit in die interactie inbrengen – en daar weer door worden gevormd. Het is de moeite waard om de rijkdom van die wisselwerking te voeden. Want misschien lijkt een samenleving wel meer op de hersenen van een mens dan we denken. *Use it or lose it* is een bekende uitspraak uit de neurologie: wat je niet gebruikt, dat raak je kwijt; verbindingen gaan verloren en daarmee inhoud en associaties, flexibiliteit en aanpassingsvermogen. Dat geldt niet alleen voor het wolvenjongetje Victor maar voor ons allemaal, individueel én als samenleving. Dat lijkt me – ten diepste – zowel een liberale als een sociale gedachte.

Noten

- 1 François Truffaut, *L'Enfant sauvage* (1969).
- 2 Door Blokland (1992) beschreven als het 'emancipatie-dilemma'.
- 3 De Teldersstichting toetst de legitimeringen van subsidiëring van kunst en cultuur aan het liberale basisprincipe van een neutrale en terughoudende overheid. Zij komt tot de conclusie dat het sociaal-democratische standpunt dat mensen cultureel moeten worden gevormd door liberalen moet worden verworpen omdat de overheid daarmee een waardeoordeel uitspreekt over de vrijetijdsbesteding en de leefstijl van de burgers (Hilvoorde et al 2012, 104).
- 4 Ronald Dworkin schrijft in zijn essay *Can a liberal state support art?* dat de legitimering van cultuurpolitiek vooral een kwestie is van zorg. Zorg voor een rijke humus van betekenissen en uitingsvormen die essentieel is voor alle cultuur. Het verschralen van die humus is niet denkbeeldig, én onwenselijk (Dworkin 1986).
- 5 In onze moderne, geësthetiseerde samenleving worden we gebombardeerd met een vormappel op onze aandacht, interpretatie en beleving. Maar de kunsten bieden en vragen een specifieke kwaliteit van aandacht, beleving en contact, die besloten ligt in de op het werk zelf (en niet zozeer op het afgeleide effect ervan) gerichte toewijding van de maker/vertolker. Zie ook Eco (1988, 69-130) waarin hij de communicatiestructuur van de kitsch beschrijft.
- 6 Zie Drion (2012) voor een uitgebreide survey van het beleidsveld cultuureducatie.
- 7 In recente debatten is weinig aandacht voor de samenhang die in de praktijk van cultuureducatie een bepalende rol speelt. De gevolgen van de huidige, radicale afbraak van de lokale voorzieningen voor kunsteducatie blijven daardoor buiten beeld.

Literatuur

- Bennington, J. en M.H. Moore (red.) (2011) *Public value: theory & practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Berlin, I. (1958) *Two concepts of liberty*. Oxford: Clarendon Press.
- Blokland, H.T. (1992) *Vrijheid, autonomie, emancipatie: een politiekfilosofische en cultuurpolitieke beschouwing*. Delft: Eburon.
- Bossert, J. (2012) *Towards governance of creating public value with performing arts*. (www.deloitte.com/assets/Dcom-SouthAfrica/Local%20Assets/Documents/towards_governance_of_creating_public_value_with_performing_arts.pdf)
- Drion, G. (2012) *Hoe nu verder met cultuureducatie: een survey van het beleidsveld*. Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting (www.wbs.nl).
- Dworkin, R. (1986) *A matter of principle*. Oxford: Clarendon Press.
- Eco, U. (1988) *De structuur van de slechte smaak*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Hilvoorde, I. van (et al.) (2012) *Manifestaties van de vrijheid des geestes: een liberale kijk op cultuur en sport*. Den Haag: Teldersstichting.
- Holden, J. en J. Balta (2012) *The public value of culture, a literature review*. (www.eenc.info/wp-content/uploads/2012/11/JHolden-JBalta-public-value-literature-review-final.pdf)
- Kalma, P. (2004) *Links, rechts en de vooruitgang*. Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting.
- Moore, M.H. (1995) *Creating public value: strategic management in government*. Cambridge MA: Harvard University Press.